

Unitárizmus és individuálizmus.

A mi hitbeli és egyházi életünknek egyik igen fontos és alapvető problémájára kívánunk rámutatni akkor, amikor az unitárizmusnak és az individuálizmusnak egymáshoz való viszonyát óhajtjuk röviden megvilágítani.*

Az individuálizmusnak a valláshoz és az egyházi élethez való viszonya ma általánosságban, az egész kereszténységnek, vagy legalább egy tekintélyes részének, a protestántizmusnak egyik homlokterben álló és nagyon aktuális kérdése. Kétszeresen érdekel azonban épen bennünket, unitáriusokat, akiknek közismert és közszájon forgó szabadelvűsége messze túlhaladja az összes ismert keresztény egyházi közösségeket ebben a tekintetben.

Arról van itt szó, hogy vajjon az egyes embernek külön joga és véleménye mennyiben érvényesülhet a közösséggel szemben akár a vallásos, akár egyházi életben, szóval mindkettőben, mert a kettőt nem lehet és nem is szabad egymástól elválasztanunk.

Schleiermacher a protestántizmus és a katholicizmus közötti különbséget főként abban látja, hogy a katholicizmus az egyesnek Jézushoz való viszonyát az egyházhoz való viszonyától teszi függővé, a protestántizmus azonban az egyesnek az egyházhoz való viszonyát Jézushoz való viszonyára alapítja. Ebből a megnyilatkozásból világos, hogy a protestántizmus lényege elsősorban az egyesnek vallásosságán, lelki életének elmélyedő és odaadó hitbeli meggyőződésén épül föl s az egyházi tekintély elve csak másodrendű és rangú tényező. A protestántizmusnak egyik sarkalatos meggyőződése és alapelve tehát épen az individuálizmus, amely az egyéni lélek hitének és öntudatos vallásos elhivatottságának megérzésétől teszi függővé az egyháznak, mint intézménynek jogosultságát.

A protestántizmus megalapítója, Luther előtt azonban még távolról sem állott ez a kérdés olyan világosan, mintahogyan későbbben, a XVIII. és XIX. század forradalmi természetű mozgalmai után ma áll előttünk. Luthernél a szentírás ereje, tekintélye még

lenyűgöző erővel érvényesül. A kezdő lépést ugyan kétségtelenül ő teszi meg, amikor a személyes hitet a lehető legmagasabb piederesztálra állítja, azonban a lelkiismeret autonomiájának és szabadságának öntudatos magaslatára nem képes felemelkedni, mert megköti és bilincsbe veri Isten szavának a szentírás betűjének az a lenyűgöző tekintélye és hatalma, amelyen nem tud és nem akar felülemelkedni.

A lutheri reformáció csak a csiráját tartalmazza a nemesebb értelemben vett individualizmusnak. A lelkiismeret szabadságának, teljes autonomiájának s így az egyéniség vallásos kérdésekben való teljes jogának elismerése és hirdetése a XVI. században, tehát a reformáció századában, csak az unitarizmus megalapításánál itt Erdélyben robban ki és lángol fel, mint elszigetelt jelenség és csak nagyon rövid időre, a gyorsan reákövetkező reakció következtében.

A XVII. században, az európai kontinens másik végén, a Cromwell-féle vallásos forrongások idején, az erdélyi esemény megisméltődésével találkozunk Angliában. Klasszikus szöszólója itt John Milton, aki a hitszabadságnak s a vallásos individualizmusnak Dávid Ferencsel egyedül összemérhető hirdetője. Minthogy az egyháztörténet írói előtt az erdélyi események nagy részben ismeretlenek, azért az elvileg teljesen megvalósult s a reformáció lutheri kezdeményezéséből fakadó vallásos individualizmusnak kezdetét általában a XVII. századi angol vallásos forradalmi mozgalmakból és speciálisan Miltonnak, az ú. n. Türelmi irataitól számítják.¹

Ezektől eltekintve, a reformáció kezdeményezése jó két évszázadon át szunnyadott és vajudott, míg sok visszaesés után, a XVIII. század végén és a XIX. század elején, egyrészt a Kant fellépése, másfelől pedig a történelmi kutatások és a természettudományok a fejlődésről alkotott elmélete következtében teljes erejével érvényre jutott nemcsak a kereszténység kebelében és az egyházi életben, de annál nagyobb erővel a társadalmi rétegek és osztályok köztudatában. A XIX. század protestántizmusának igen tekintélyes része lelkileg és meggyőződésében teljesen megérteni és elfogadni látszott a reformációban még csak homályosan jelentkező s csak a későbbi századok lelki evolúciója által felszínre hozott és véglegesen kitermelt ama szigorúan logikai

¹ V. ö. H. Hoffmann: *Religiöser Individualismus und religiöse Gemeinschaft im Christentum*, 1928. 15. s köv. lapok.

következményeket, amelyek a lelkiismeret szabadságának és az individuálizmus teljes mértékben való jogosultságának elismerését kívánják és követelik a vallás kérdésében is. Ennek a vívmánynak az öntudatosítása három nagy névhez fűződik. Az egyik Kant, a filozófus, a másik Schleiermacher, a teológus és a harmadik a XIX. század szentje, Channing Vilmos. Az első az észnek fel nem mérhető rendszerező erejével, kényszerítő szuggesztíóval úgy állítja oda az egyént, mint a független, az autonom erkölcsiség megtestesülésének lehetőségét. Reáteszi az egyesnek remegő és rogyadozó válla- laira az erkölcsi és lelkiismereti felelősségnek rettentő Atlaszi terhét s a legnagyobb, a legszentebb tehernek viselőjévé teszi.

Schleiermacher a vallásos érzés mindent átfogó erejének központjává teszi az individuumot, felújítja és elevenné teszi a lelki kapcsolatot Istennel, az örökkévalóval s így valódi támaszt ad melléje, hogy megkönnyítse a valóságban is azt a lelki felemelkedést, amelyet Kant lélekdöböntő ridegséggel megkövetelt ugyan, anélkül, hogy számot vetett volna a gyöngye, gyarló ember teherbíró- képességével. És végül Channing, aki mindezt meg is csinálta, végrehajtotta, elsősorban magán, magában s magán keresztül, Jézus szellemében, végre akarta hajtatni az egész emberiséggel.

A reformáció szellemi vetése tehát beteljesedett s eljutott az eszmének, a gondolatnak olyan magaslatához, a befejezettségnek olyan tökéletességéhez, amely valóban minden reményt beváltott s amelynél többet várni tőle nem is lehetett. Az egyéni lelkiismeret joga és szabadsága a vallásos kérdésekben is elismerésre talált és tudományosan is megalapoztatott. Más kérdés azonban az, hogy vajjon hogyan fest a dolog az életben, a valóságban. Minden nagy eszme és gondolat, bármilyen nagyszerű és bármennyire elvitathat- atlan, rendesen súlyos válságba kerül akkor, amikor beleütközik a valóságba. Már pedig bele kell ütköznie, mert minden idea, minden eszme keresi örökké a megvalósulást s mindig keresi gyöke- reivel a földet, mintahogy a növény is mindig arra fordítja fejlődé- sének irányát, amerről a nap melegét és fényét érezi.

Ebben az esetben a következő történt. A XIX. sz. protestán- tizmusa — úgy látszik — a gyakorlatban nem számolt eléggé az individuálitás elvének a keresztény életközösségre való hatásával és következményeivel. Maga az individuálizmus, mint elv, a maga leg- magasabb és igazi keresztény értelmében, nemcsak hogy nem ellen- sége a közösségnek, hanem éppen egy magasabb, egy öntudatosabb

lelki közösségnek az alapját kívánta és kívánja megvetni. Sem a reformátoroknak, sem az individuálizmus és az ezzel kapcsolatos lelkiismereti szabadság nagy apostolainak nem volt eszeágában sem, hogy az egyéni jog és meggyőződés hangsúlyozása mellett a vallásos közösséget bármely tekintetben is gyöngítsék. Sőt céljuk épen az volt, hogy a közösség tagjaiban a hitbeli meggyőződés erejét minél magasabbra felfokozzák, mert csak az erős egyesekben és által élhet és maradhat fenn az igazi szoros, de öntudatos lelki közösség, mely egy nagy cél elérésének alá tudja vetni magát. Az egyéni lélek értékeinek elismerése mellett s evvel együtt és evvel párhuzamosan akarták az evangéliumban rejlő szociális értékeket is magasabb harmoniában egyesíteni, ahol az egyes nem vész el a szolgálai alázatosságban és öntudatlanságában, hanem Isten fiúságának teljes tudatában vesz részt a közösség munkájának, Istenországának építésében. Mert az evangélium egyformán súlyt helyez mindkettőre. Amikor azt mondja, hogy mit használ valakinek, ha mind e világot meg is nyeri, ha az ő lelkét elveszti — kétségtelenül az egyéni lélek végtelen értékére és fontosságára céloz. Másfelől azonban, egész intenciójához hiven, épen abban látja az egyénnek is legnagyobb értékét, ha tud használni a köznek. Hiszen Istenországa, amely Jézus tanításainak középpontja, a legideálisabb emberi közösséget jelenti. Magának Jézusnak élete csaknem kizárólag a nyilvánosság előtt és embertársai körében folyik le s csaknem százszázalékban a közösség érdekében történik minden cselekedete. Aránylag kevés az az idő, amikor saját magával van elfoglalva. Így pl. a pusztában való 40 nap s azután itt-ott, szinte csak egy pillanat, amikor óhajtja az egyedüllétet s elvonul imádkozni. Az ő lelki előkészülése valószínűleg, sőt egészen biztosan, arra az időre esik, amelyik előttünk ismeretlen. Állandóan kiemeli a lélek nagy jelentőségét s egyedüllétének az a néhány esete, amelyekkel az evangéliumok írói megajándékoztak bennünket s tanításai közben tett más idevonatkozó megnyilatkozásai is mind meggyőző bizonyítékok arra, hogy a léleknek individuális életét és értékeit a szociálisak mellett is igen nagyra becsülte s olyan csodálatos harmoniában tudta összeolvasztani a kettőt, hogy egyik oldal sincs a másiknak hátrányára.

Ezt akarták az egyéni jogok hangoztatói is a reformáció korában és azután is. S nemcsak akarták, hanem a maguk életében és cselekedeteikben meg is valósították. Ebben a tekintetben csak

Channingre kell hivatkoznunk, akinél az evangélium individuális és szociális tartalma valóban jézusi harmoniában ölt testet.

Az emberi gyöngeség és gyarlóság azonban ép úgy visszaélt az individualizmus nagy áldásaival és értékeivel, mintahogy visszaélt a reformációt megelőző időkben és napjaink társadalmi reformáramlataiban a közösség jogainak egyoldalú hangsúlyozásával. Az egyes jogait teljesen semmibevevő, az egyes lelki értékeit ignorálni akaró törekvés csakúgy él a szovjetben, vagy a fascizmusban, mintahogy élt a középkori egyházban. Ebben a tekintetben nem hiába lát Dosztojevski nagy hasonlóságot a katolikus egyház és a szociálizmus törekvései között.

A XIX. század individualizmusát, amely az egyesnek és a közösségnek egy magasabb synthézisét óhajtotta megvalósítani, nem beszélve természetesen a Nietzsche koncepciójáról, mely minden közösséget lenéz és megtagad — a józan gondolkozású polgári elmék sem tudták általánosságban megemészteni. Különösen a vallás és az egyházi élet területén közkedvelté vált s máig is az sokak szemében a kissé felületes angol filozófusnak, verulami Bacon Ferencnek már jó néhány évszázaddal közzétett ama megjegyzése, hogy a *vallás magánügy*. Azok szemében, akikben az individualizmus túlságosan erősen pezsdült, nemcsak a vallás, hanem sok minden kizárólag magánügy lett, ami pedig nem lehet az. Így lett magánügy a becsület, a kereskedelem, a vagyonszerzés módja stb. Már pedig mindezek ép oly kevésbé magánügyek, mint a vallás. Nincs külön egyéni becsület és közéleti becsület. Becsület csak egy van s ez az egyénre és közre egyformán kötelező.

De, hogy nagyon el ne térjünk a tárgytól, nézzük meg, mi is történt hát a XIX. század protestántizmusában. Az, hogy az egyéniség öntudatra emelkedésével a vallásos közösség, az egyház mindinkább elatomizálódott s evvel szemben a vallásos együttérzés és a közös cselekvés lehetőségei háttérbe szorultak. Mihelyt az individualizmus elérte elméletileg legmagasabb fokát és beteljesedését, mindjárt mutatkoztak a gyakorlatban hátrányos oldalai s ezek legfőképen a vallásos és egyházi élet terén mutatkoztak, ami annyiban könnyen megérthető, hogy a vallás tényleg az ember lelki életének legbensőbb, legszubjektivebb része s így az individualista velleitások ezt és az ezzel szorosan összefüggő egyházat kezdték ki leghamarább.

A háboruig mindez ment, ahogy ment. Talán nem is volt na-

gyon feltűnő. Amíg a történelmi tradíciók elég erősek voltak, addig a hagyományos, történelmi egyházas érzület állotta a sarat. A háború vége felé azonban, miután ez meggyöngült, mind szembe-tűnőbb lett az elatomizálódás veszedelme, amely esetleg a teljes széteséshez vezethet. Wellhausen a háború előtt, bizonyára sokak helyeslése mellett, írhatta egyik korszakalkotó nagy művében, hogy az evangélium a legnemesebb individuálizmust hirdeti: Isten gyermekeinek teljes és tökéletes szababságát 1917-ben, tehát a háború vége felé azonban Veller lelkész cikkében, amely a *Christliche Welt*-ben, a legliberálisabb német protestáns folyóiratban jelent meg, a következőket olvashatjuk: Az individuálizmus nem egyéb, mint elszakadás Istentől. A kereszténység nem ismer individuálizmust. A vallásos individuálizmus nem Luthertől származik, hanem a renaissance-nak, a humánizmusnak, a felvilágosodásnak és a forradalmaknak a szülőtte. Idegen test, amely belehatolt a kereszténység kebelébe. Keresztény individuálizmusról beszélni annyi, mint Christust és Belialt egyesíteni.

Az 1917-et követő évtizedben ez a hang és ez a hangulat tovább terjedt a protestántizmus berkeiben. A lelkiismeretes hívők és az egyházak vezetősége egyaránt megijedt ettől s bekövetkezett a reakció, mely hittani és egyházkormányzati tekintetben, a szigoruan megállapított hitbéli igazságok rendszerének újjáélesztését és a régi tekintélyen alapuló kemény egyházkormányzat megvalósítását sürgette, hogy az egyházat és a protestántizmus nagy hagyományait sértetlenül vigye át a jövőbe. Sokan némi irigységgel és féltékenységgel kezdettek tekinteni a katolikus egyházra, amely sem a hitelvekben, sem az egyházfegyelemben nem engedett és nem enged egy jóttányit sem s így könnyebben ellenáll a háború utáni áramlatok hullámainak. Ennek a reakciónak az eredménye elméleti téren a Barth-féle teológia, amely a kijelentésnek, mint Isten szavának feltétlen tekintélyét kívánja újra trónra ültetni és az eredendő bűnben leledző, esendő és gyarló ember mellének szegezni kérelhetetlenül.

De nemcsak az elmélet terén mutatkoztak nyomai ennek a megmozdulásnak, hanem — ami sokkal jelentékenyebb — a gyakorlati téren is. A Stockholmban (1926) és a Lausanneban (1928) tartott vallásügyi kongresszusokra gondolunk. E kongresszusok tulajdonképen az összkereszténységet akarták együttes munkára megszervezni, azonban a római katolikus egyház nem vett részt

benne. A stockholmi kongresszuson az egyik püspök a többek között úgy nyilatkozott, hogy a keresztény egységnek nem lehet nagyobb ellensége, mint a bármely tekintetben megnyilvánuló szellemi kényszer, az uniformizmus.¹ Épen azért Stockholm még tiszteletben tartja a hitbéli meggyőződés szabadságát s az egyeztetési kísérletek mellett állandóan hangsúlyozza, hogy elismeri a sokféleséget, de ennek ellenére szeretné valami módon az egységet a sokféleségben. Lausanne már nem volt ilyen liberális; itt is elismerték ugyan, hogy minden felekezetnek megvan a maga charizmája s minden egyes vallásos csoportnak a létjogosultsága, mert hiszen az igazság megértése és keresése különböző utakon lehetséges. Lausanneban azonban mégis az egységen volt a hangsúly s nem a sokféleségen s megpróbálták s meg is csináltak egy közös hiszek egyet, amelyet igen sokan el is fogadtak. A szabadelvű vallásos gondolkodók és felekezetek, ha jól emlékszem, Stockholmba még elmentek, de már Lausanneba nem, amiért szemrehányást is kaptunk egy Kolozsvárt megjelenő protestáns egyházi lap hasábjain, hogy Lausanneban csak a római katolikusok és az unitáriusok nem vettek részt.

Az unitárius és más szabadelvű keresztények első megmozdulása a háború után a prágai kongresszus volt 1927-ben. Egyik látható eredménye az, hogy Csehország az unitárius vallást — mint legújabbán értesülünk — a bevett vallások közé sorozta s törvényes jogait biztosította. A prágai kongresszus azonban még tulságosan elméleti jellegű volt, minden gyakorlati célkitűzés nélkül. A szabadelvű kereszténység újabb megszervezkedése most folyik s hogy mennyire haladt előre e munka és hogy milyen célkitűzései lesznek, az a jövő évben Svájcban tartandó kongresszuson fog kiviláglani.

Ime tehát benne élünk azoknak a megmozdulásoknak forrágában, melyek egyrészt egészen reakcionárius úton küzdenek az individuálizmus ellen, annak értéktelenségét és a kereszténységgel ellenkező voltát hirdetik, másfelől pedig meg akarják menteni azokat az értékeket, amelyek benne rejlenek, a hibák, eltévelyedések és destruktív tendenciák háttérbe szorításával és lehető kiirtásával, mert bizony az utóbbiak — sajnos — seholsen burjánoznak fel olyan erősen, mint épen az individuálizmus árnyékában. A protestántizmusnak ma minden árnyalata: a jobboldalától a legszélsőbb balig nagy küzdel-

¹ L. Hoffmann i. m. 37. skk. lapok.

met folytat az individualizmusért és ennek tultengései ellen, érette és egyben ellene, hogy valahogyan találja meg a platformot értékeinek további fenntartására s hogy megmeneküljön az elatomizálódásnak a háború után különösen fenyegető veszedelmétől.

* * *

És ezzel rátérhetünk saját magunkra, unitáriusokra. Az úgynevezett szabadelvű protestáns kereszténységnek ma már hatalmas táborához — akik a dogmai megkötöttség helyett elsősorban a kereszténységnek az evangéliumban lefektetett elvei alapján, Jézus tanításainak szellemében kívánják vallásosságukat gyakorolni és kifejtetni — nemcsak a szoros értelemben vett unitáriusok tartoznak hozzá, hanem más néven szereplő, de teljesen ugyanazon elvi alapon álló protestáns testvéreink is Németországban, Hollandiában, Svájcban és a tengeren túl.

Az individuálizmusnak korunk vallásos gondolkodását napjainkban egyre izgató problémája éppen ezt a szabadelvű csoportot s így bennünket, unitáriusokat érdekel a legközelebről. Az individuálizmusnak a háború után felsarjadtt fattyú hajtásai a mi körünkben különösen érezhetők és sokkal nagyobb veszélyt rejtenek magukban a mi számunkra, mint protestáns testvéreink többi csoportjainál. Így van ez nemcsak nálunk magyar, hanem pl. az angol unitáriusoknál is. Az angol mindig nagy individuálista volt, politikai szabadsága és függetlensége, anyagi jóléte azzá tette mindenben és mindenütt. Ott is vannak, akik tulságosan sokat adnak a maguk külön véleményére s vitatkoznak még olyan dolgokon is, amiről vitatkozni nekünk sem időnk, sem kedvünk nincsen. Azonban bármily makacs emberek vannak is közöttük, mindig megmaradnak az elvi magaslatozok korlátai között s mindenek felett tudják tisztelni egymásnak véleményét és meggyőződését. Ma már ott is komoly lépés történt a szervezkedés felé, amely valóban egységet akar a sokféleségben, határozott céltudatosságot a szétforgácsolódo törekvésekben.

Individuális tendenciák mi nálunk itthon is bőviben vannak, de nem eléggé higgadtak és fegyelmezettek s így nem képesek a köznek alárendelni magukat. Az elvi magaslatozokról mindegyre lecsuszznak; pedig sok minden, amíg elvi magaslatozon mozog és így módot ad a vélemények leszűrődésére, a köz érdekében való kialakulására, mihelyt türelmetlen könnyelműséggel és meggondolatlansággal a való életre veti reá magát, pusztító és romboló hatású lehet.

Azért nekünk különösen kell vigyáznunk az individuálizmus veszedelmeire és bomlasztó hatásaira. A tultengő individuálizmusnak jellemző tünete az, amikor igen sokan abban a hitben, hogy az ő véleményük és meggyőződésük csalahatalan, reáakarják ezt erőszakolni más embertársaikra. Mindent meg akarnak változtatni és reformálni, csak épen magukat nem. Pedig az átalakulás szüksége rendes körülmények között nem csupán egyesek véleménye alapján indul meg, hanem a közösség megfontolt és a kellő időben feltétlenül megnyilvánuló akarataként. Az életfolyamatok siettetése vagy késleltetése az anyagi, mint a szellemi életben igen gyakran megbosszulja magát; erre tanít a történelem.

Épen azért meg kell jól jegyeznünk és a szívünkbe vésnünk, hogy minden individuálizmusnak, amely különösen a vallásos és egyházi élet terén akar érvényesülni, a legnagyobb és legmélyebb felelősségérzettel kell párosulnia. Mi unitáriusok aligha védekezhetünk úgy az individuálizmus és az atomizálódás veszedelme ellen, hogy új teológiát, legalább is látszólag újat alkossunk, mint a barthisták. De nem térhetünk vissza a reformáció alapvetéséhez sem fentartás nélkül, mint a lutheri ortodoxia. Mi egyáltalában nem térhetünk „vissza“ és nem dughatjuk fejünket homokba, mert sem a retrograd módozatok, sem semmiféle más fiktív módszerek nem felelnek meg vallásunk lényegének és lelki berendezettségünknek. Nekünk csak egy védelmünk lehet az individuálizmus tulkapásai s korunk más bomlasztó jelenségeivel szemben s ez: a saját lelkiismeretünk, amelynek Jézusból, a reformáció hagyatékának unitárius jellegű megnyilatkozásából s más nagy hit- és egyházépítő elődeink szelleméből kell táplálkoznia. Az unitárius individuálizmus akkor jut el teljes diadalához, ha alázatosan meg tudja hajtani fejét a közösségnek multunkban gyökerező és jövőnket is biztosító nagy és szent érdekei előtt. És akkor beigazolódik Schleiermachernek az individuálizmus és a közösség egymáshoz való viszonyára tett következő megjegyzése: az egyes a maga sajátosságában érvényesülhet ugyan, de mint az Egésznek tagja, beilleszkedésre, önmaga korlátozására van kötelezve, mert a közösség számára csakis így válhatik nyereséggé az egyének sokfélesége. Az unitárius jelszó a mi napjainkban csak ez lehet: „keressétek először Istenországát és annak igazságát s minden egyéb megadatik nektek“. (Mt. VI. 33.)

Dr. Varga Béla.

Brassai nyelvtudományi munkássága.

III. A hangsúly és szórend. Igekötők, határozók.

Hogyan állott a hangsúly kérdése Brassai idejében?¹ A szórend kérdésében Gyarmathi Magyar nyelvmeistere, a debreceni grammatika, Márton József, Verseghy csak tapogatóznak a sötétben. 1838-ban jelent meg Fogarasi *Eureka* c. cikksorozata az Athenaeumban, melynek „elvitázhatatlan érdeme“, hogy a szó különös kiemelésével együttjáró szórendezésre irányozza a figyelmet s észreveszi, hogy előbeszédben az erősen nyomósított fogalmon levő erős *hangsúllyal együttjár a szerkezetnek különböző alakulása, tehát a hangsúlyra alapítja a szórendezést.* Ez a magyar szórendezésnek Simonyitól úgynevezett Columbus-tojása.² Szabályai ezek: A magyar szók szabadon mozognak előre, közbe és hátra, amint a beszélőnek hamarabb eszébe jut, vagy a művész, szónok és író izlése kívánja. Hogy megtudjuk: melyik a hangsúlyos szó, vagy kérdővé alakítjuk a mondatot, vagy tagadóvá. Minden magyar mondatban csupán a hangsúlyos szóra és az igére kell ügyelni. A hangsúlyos szót követi tüstént a határozott módban levő ige. A többi szók állhatnak előbb, vagy utóbb s akármely renddel következhetnek.

Nyolc évvel ezután (1846) jelent meg a *Magyar nyelv rendszere*. A kérdést egy lépéssel sem vitte előbbre. Ugyanakkor jelent meg Szilágyi István *A magyar szókötésről* c. koszorozott pályamunkája. Sok helyes magyarázat mellett sok hibás tétel van benne. Főszabálya ez: „A mondat főrészei állásrende függ az eszmék elmébeni keletkezése rendétől“. Brassai találóan mondja erre: „Körülbelül olyan szabály, mintha azt mondanák, hogy az asztalosnak, mikor széket, ágyat készít, abban a rendben kell a szerszámait használni, amelyben a történet kezébe játszodja. Nem, a beszélő nem gép, mely furó s billentyűk hatására szól, hanem szabad

¹ Joannovics: Szórendi tanulmányok. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIII. kt. 1886.

² Szórendi szörszálhasogatások. Magyar Nyelvőr, 1883.